

The principles of educational process and didactic system are: the principle of correspondence didactic process and didactic training system; the principle of the leading role of theoretical knowledge; the principle of unity of academic, educational and developing functions of training; the principle of students' stimulating and motivating a positive attitude to learning; problematic principle provides an experience of creative activities based on solving of a problem; collective principle of combining academic work with an individual approach; the principle of combining abstract thought with the evidence.

Additional principles (traditional): consciousness, activity and independence of students; consistency and systematic of studying; accessibility; acquirement of a content. These principles are wide used in the literature as the traditional principles of didactics. They are optional in the system of intensive studying. The requirements arising from the previously mentioned principles are established in the additional principles too.

Key words: *intensive training; principle; content module; the module element; training; attitudes; educational paradigm; information society.*

*Одержано редакцією 10.03.2016
Прийнято до публікації 17.03.2016*

УДК[37.091.12:37.013.42-051]:316.6

Талаш І. О.,

Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ
«Криворізький національний університет»,
Україна

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ: РОЛЬОВИЙ ПІДХІД

Анотація. *Зроблено спробу узагальнити рольовий набір соціального педагога, дати визначення поняття «рольова компетентність», обґрунтувати ефективність формування професійної компетентності майбутнього фахівця шляхом опанування ним моделей поведінки, що необхідні для виконання своїх професійних обов'язків. Визначено рівні опанування роллю – когнітивний, мотиваційний, емоційний і ціннісний.*

Ключові слова: *компетентність; професійна компетентність; професійна діяльність; соціальна роль; рольова компетентність; рольовий набір; випереджаюча соціалізація; ролеграма.*

Постановка проблеми. Професійна діяльність соціального педагога є поліфункціональною, складною за своїм змістом і формою, адже належить до типу професій «людина–людина», причому взаємодія відбувається, як правило, у складному соціальному й особистісному контексті. Крім того, як інституалізована діяльність вона є відносно новою, до того ж відбувається в умовах (соціально-економічних, правових, міжособистісної взаємодії), що швидко змінюються. Відповідно, залишаються недостатньо розробленими й апробованими гнучкі алгоритми ефективної підготовки фахівців.

Аналіз актуальних досліджень. Успішність реалізації основних завдань професійної діяльності соціального педагога залежить від його фахової компетентності. Проблеми професійної компетентності досліджували О. Гура, І. Ісаєв, О. Міщенко, В. Сластьонін, Є. Шиянов. Слід зазначити, що до нині в науці немає однозначного підходу до визначення поняття «компетентність», тому ця дефініція вимагає уточнення й конкретизації. Поняття «компетентність» у контексті навчальної, навчально-професійної діяльності досліджували такі науковці, як Т. Байбара, Н. Бібік, О. Вашуленко, Н. Голуб, Т. Смагіна, Л. Сушенцева, К. Трофіленко, О. Яригін.

Важливою для використання в соціальній роботі є теорія ролей, адже вона розкриває професійну діяльність соціального педагога в цілому, особливості його взаємодії з клієнтами, зокрема через моделі поведінки, дає відповідь на питання про їх конгруентність. Розроблення рольових теорій розпочалася в 30-х роках ХХ ст. у межах соціальної психології і набуває дедалі більшого поширення в інших галузях наукового знання. Структуру соціальних, у тому числі й професійних, ролей особистості досліджували Г. Андрєєва, Р. Ассаджіолі, П. Горностай, І. Колмакова, Н. Корабльова, О. Кронік, Р. Лінтон, В. Максимова, Р. Мертон, З. Мірошник, Т. Титаренко, Т. Хомуленко, Т. Шибутані. Рольовий набір соціального педагога розкритий у роботах Н. Бондаренко, Н. Кабаченко, Т. Семигіної.

Мета статті: окреслити структуру ролеграми як засобу формування професійної компетентності майбутніх соціальних педагогів.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науці актуальними є питання ефективної підготовки фахівців до роботи у швидкозмінних умовах інформаційного суспільства. Завдання професійної підготовки за останні десятиліття розширилися й ускладнилися. Крім озброєння майбутнього фахівця необхідними знаннями, вміннями, формування в нього професійного світогляду, нині необхідним є розвиток навичок самоактуалізації та самоосвіти, вміння використовувати набуті знання в нових умовах, швидко орієнтуватися в інформаційному просторі, володіти навичками підвищення власної стресостійкості. Основні вимоги до підготовки фахівців у різних галузях і напрямках підготовки, зокрема й напряму підготовки 6.010106 Соціальна педагогіка, відображені в Законі України «Про вищу освіту», а також у «Положенні про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах» і «Рекомендаціях про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України».

Сучасна наука характеризується розгалуженим понятійним апаратом, що дозволяє описати певний рівень професійного розвитку і становлення особистості соціального педагога, який здатний ефективно функціонувати в сучасних умовах, серед яких провідним і найбільш узагальненим є поняття «професійної компетентності».

Аналіз наукової літератури виявив, що однозначних підходів до визначення поняття «професійна компетентність» немає. Одні педагоги, зокрема В. Введенський, М. Єрмоленко, В. Межериков, Н. Нікітіна, суттєвою ознакою цього поняття вважають готовність педагога до здійснення педагогічної діяльності; під готовністю розуміють єдність теоретичної та практичної підготовки. Інші науковці (Н. Кузьміна, А. Маркова) підкреслюють, що професійна компетентність – це властивості особистості, на яких базується зрілість людини у професійній діяльності. На нашу думку, найбільш ґрунтовну і повну дефініцію цього поняття подають Л. Заніна і Н. Меншикова: «...професійна компетентність педагога представлена як складне індивідуально-психологічне утворення на основі інтеграції досвіду, теоретичних знань, практичних умінь і значимих особистісних властивостей, що є передумовою готовності до актуального виконання педагогічної діяльності» [3, с. 44]. У цілому подане визначення можна взяти за основу для розкриття поняття професійної компетентності соціального педагога.

Критерії визначення професійної компетентності також визначалися науковцями по-різному: через об'єднання їх у групи якостей, властивостей особистості, професійних знань і вмінь. Однак, у сучасній науці дедалі більшого поширення набуває рольовий підхід, адже роль є інтегрованим поняттям, що уособлює всі показники компетентності особистості відповідно до сфери її діяльності. У даному контексті доцільно роль визначати як функцію. Адже, як підкреслює П. Горностай, роль завжди пов'язана з системою певних практичних завдань; її можна розглядати як спосіб досягнення певних соціальних цілей, оскільки в ролях сконцентроване цільове призначення поведінки людини [2, с. 26].

Керуючись теорією соціальних ролей майбутні соціальні педагоги можуть ефективно засвоювати необхідні для успішного виконання професійних функцій моделі поведінки на основі інтеграції теоретичних знань, практичних умінь і набутого досвіду. У науковій літературі є спроби визначити набір ролей, що відповідають статусу соціального працівника. Разом із тим, слід зауважити, що професійна діяльність соціального педагога дещо відрізняється від функцій соціального працівника, тому набори ролей соціального педагога потребують доповнення й уточнення. Так, Н. Кабаченко визначає такі ролі соціального працівника, як: «професіонал», «особлива людина», «служитель» [4, с. 79]. На нашу думку, ці ж ролі виконує й соціальний педагог, однак вони мають свою стильову особливість, що зумовлена специфікою його професійної діяльності.

На основі визначених А. Капською функцій соціально-педагогічної діяльності, можна виокремити ролі, які виконує соціальний педагог: медіатор (комунікативна функція), організатор (організаторська функція), дослідник (діагностична і прогностична функції), психолог (попереджувально-профілактична), психотерапевт (соціально-терапевтична), захисник (охоронно-захисна) [5, с. 67–72]. Оскільки, за визначенням О. Безпалько, соціально-педагогічна діяльність спрямована на «створення сприятливих умов для соціалізації, всебічного розвитку особистості...» [1, с. 67], то ще одна роль, яка притаманна соціальному педагогу, – це роль педагога. На нашу думку, до цього набору ролей доцільно було б додати роль колеги, адже соціальному педагогу доводиться працювати в певному колективі (переважно педагогічного) і від характеру стосунків із колегами може суттєво впливати на успішність професійної діяльності. Оскільки у процесі виконання своїх обов'язків досить часто йому доводиться надавати людям психологічну підтримку, то можна виокремити й роль друга.

Слід зазначити, що опанування ролі не можливе без засвоєння певних необхідних знань, опанування вмінь і навичок, без набуття рольової компетентності. У науковій літературі поняттям «рольова компетентність» оперують багато дослідників, однак, ми не виявили чіткої дефініції даного поняття. На нашу думку, рольову компетентність можна визначити як мотивовану здатність до ефективного виконання певного набору ролей, що містить когнітивні, мотиваційні, емоційні та ціннісні елементи статусного набору особистості. Поняття «набір ролей» і «статусний набір» увів у науковий обіг Р. Мертон. За визначенням науковця, *набір ролей* – це повний комплект рольових відношень, яким відповідають люди внаслідок того, що обіймають певний соціальний статус [6, с. 539]. *Статусним набором* називається комплекс різноманітних соціальних статусів, що їх обіймає індивід у межах однієї чи кількох соціальних систем [6, с. 554].

На нашу думку, механізм опанування роллю цілісно і систематично може бути представлений у ролеграмі. Ролеграма – це система цілеспрямованих і послідовних дій та операцій, що спрямовані на формування рольової компетентності у процесі міжособистісної взаємодії.

Структурні компоненти ролеграми визначалися нами відповідно до тих умов і етапів опанування роллю, що окреслені в науковій літературі. Так, дослідники зазначають, що першою сходинкою в успішному опануванні будь-якою роллю є наявність в особистості певного обсягу знань про особливості моделі поведінки, про соціальні очікування щодо неї, про саму себе (про свої здібності, сформовані вміння, які стануть у нагоді, про свої ціннісні орієнтації, мотиви поведінки, власну рольову структуру для визначення необхідності й характеру сегментації ролі та попередження можливих рольових конфліктів).

Виконання певних ролей особистістю як і їх засвоєння не є механічним процесом. Оскільки роль є не лише функцією, а й містить як узагальнений історично зумовлений суспільний досвід взаємодії людей, так і особисто набутий у процесі рольової взаємодії, то, безумовно, цей процес супроводжується певною гамою емоцій,

які впливають на прийняття ролі особистістю. Крім того, на успішність опанування певною моделлю поведінки (роллю) впливають переконання, життєві установки, ціннісні орієнтації особистості.

Формування і розвиток рольової компетентності можливі лише в умовах рольової взаємодії, рефлексії у процесі рольової взаємодії, адже виконуючи роль людина завжди спирається на власні ресурси, власні уявлення про себе як носія певної ролі, але підтвердження правильності цих уявлень шукає в реакціях інших значущих для неї людей. Саме у процесі такої рефлексивної взаємодії в людини формується модель ефективної рольової поведінки, здобувається досвід рольової взаємодії, без чого розвиток рольової компетентності неможливий.

Відповідно до сказаного, ми вважаємо, що структуру ролеграми доцільно представити трьома блоками: 1) блок прийняття ролі; 2) блок набуття рольової компетентності; 3) рефлексивний блок. Зокрема, структура блоку прийняття ролі складається з таких компонентів: а) когнітивний компонент – знання про функції, що передбачені роллю, якості, що необхідні для реалізації цієї ролі; б) емоційний компонент – вправи і завдання, що спрямовані на емоційне сприйняття ролі; в) мотиваційний компонент – розвиток мотиваційної сфери (широти, гнучкості та ієрархізованості) у межах ролі. Результатом реалізації цього блоку має стати інтеріоризація певної запропонованої моделі поведінки.

Блок набуття рольової компетентності передбачає реалізацію таких компонентів: а) діагностичний компонент – виявлення рівня сформованості необхідних для опанування роллю якостей, визначення мотивів і цілей майбутньої діяльності; б) операційний компонент – вправи і завдання на розвиток дефіцитарних професійних якостей; в) інтеграційний компонент – уведення нової ролі в рольову структуру особистості.

Рефлексивний блок складається з двох компонентів: а) власне рефлексивний – завдання, що спрямовані на з'ясування ступеня успішності оволодіння роллю; б) проєктивний – складання перспективного плану розвитку опанованої ролі у професійній діяльності.

Висновки. Розвиток професійної компетентності майбутнього соціального педагога буде відбуватися ефективно, якщо процес навчання буде відбуватися через призму опанування набором соціальних ролей, що відповідають соціальному статусу соціального педагога. У подальшому потребують додаткових досліджень проблеми, що пов'язані з розширенням і уточненням рольового набору соціального педагога, практичним упровадженням ролеграми у процес підготовки майбутніх соціальних педагогів.

Список використаної літератури

1. Безпалько О. В. Зміст і структура соціально-педагогічної діяльності / О. В. Безпалько // Соціальна педагогіка : навч. пос. / за ред. О. В. Безпалько. – К. : Академвидав, 2013. – С. 67–72.
2. Горностай П. П. Личность и роль : Ролевой подход в социальной психологии личности : монография / П. П. Горностай. – К. : Интерпресс ЛТД, 2007. – 312 с.
3. Занина Л. В. Основы педагогического мастерства / Л. В. Занина, Н. П. Меньшикова. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. – 288с.
4. Кабаченко Н. В. Рольова теорія і соціальна робота / Н. В. Кабаченко // Соціальна робота. Теорії та методи соціальної роботи : навч. пос. / за ред. Т. Семигіної та І. Григи. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – С. 74–80.
5. Капська А. Й. Функції соціально-педагогічної діяльності / А. Й. Капська // Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 67–72.
6. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. – М. : АСТ, 2006. – 873 с.
7. Бобкова Л. Н. Ролевая игра как проблемный метод обучения, способствующий успеху профессиональной подготовки студентов / Л. Н. Бобкова // Высшее образование сегодня. – 2013. – № 8. – С. 74–78.
8. Валеев Р. Технології рольової гри / Р. Валеев // Відкритий урок : розробки, технології, досвід. – 2010. – № 9. – С. 24–25.

9. Мандель Б. Р. Сложные игры : принципы и методы построения / Б. Р. Мандель // Школьные технологии. – 2006. – № 1. – С. 112–117.
10. Терлецкая Л. Г. Тренинг партнерского общения. Практикум по основам моделирования ролевых игр в профессиональном обучении / Л. Г. Терлецкая // Психологический практикум. – 2009. – № 9. – С. 3–34.

References

1. Bespal'ko, O. V. (2013). Content and structure of socio-pedagogical activity. *Social pedagogy: textbook. settlement* / edited by Bezpalko, O. V. Kyiv: Academiya (in Ukr.)
2. Gornostay, P. P. (2007). The Identity and role: Role-based approach in social psychology of personality : monograph. Kyiv: Interpress LTD (in Russ.)
3. Zanina, L. V., & Menshikova, N. P. (2003). Fundamentals of teaching skills. Rostov-on-Don: Phoenix (in Russ.)
4. Kabachenko, N. V. (2004). Role theory and social work. *Social work. Theory and methods of social work: textbook* / edited by Semigina, T., & Griga, I. Kyiv: Publishing house «Kyiv-Mohyla Academy» (in Ukr.)
5. Caps'ka, A. Y. (2006). Functions of social-educational activities. *Social pedagogy: the textbook* / under the editorship of Caps'ka, A. Y. Kyiv: Center of educational literature (in Ukr.)
6. Merton, R. (2006). Social theory and social structure. Moscow: AST (in Russ.)
7. Bobkova, L. N. (2013). Roleplay as a problematic method of teaching that contribute to the success of professional training of students. *Vissheye obrazovaniye segodnya (Higher education today)*, 8, 74–78 (in Russ.)
8. Valeev, R. (2010). Technology role-playing game. *Vidkrytyi urok: rozrobki, tehnolodyi, dosvid (Open lesson : development, technology, experience)*, 9, 24–25 (in Ukr.)
9. Mandel, B. R. (2006). Complex games: principles and construction methods. *Shkol'niye tehnologiy (School technologies)*, 1, 112–117 (in Russ.)
10. Terletskaaya, L. G. (2009). Training of partner communication. Workshop on the basics of modeling, role-playing games in professional learning. *Psichologicheskiy praktikum (Psychological workshop)*, 9, 3–34 (in Russ.)

Abstrakt. Talash I.A. Formation of professional competence of future social workers: role-based approach.

Introduction. *The article attempts to summarize the role set of a social pedagogue as a complete set of role relationships, which people correspond to, holding a certain social status, to define «role competence» as a motivated ability to effectively perform the role of a particular role set, to substantiate the efficiency of professional competence formation of a future specialist by mastering behaviors required to perform their professional duties.*

Purpose. *To outline the structure of rolegame as a means of formation of professional competence of future social teachers.*

Results. *The article also defines the levels of mastery of the role – cognitive, motivational, emotional and value, respectively, for acquisition of a role competence the individual should know his/her professional rights and responsibilities, effective ways of behaviour in situations that occur in professional life, have adequate motivation for their mastering, have a positive attitude to their activity, in addition, individual values should be consistent with the values recognized in this field of professional activity. Mastering a certain social role takes place necessarily in the process of anticipating socialization under the conditions of interpersonal interaction and can be spontaneous, not always controlled or realized at all stages, as well as purposeful, systematic, conscious. Explicit, conscious, and often formal side of the process is provided by education and upbringing. The mechanism of capture of a certain social role and acquisition of a role competency is reflected in the role-based structure.*

Conclusion. *The development of professional competence of future social teacher will be effective if the learning process will occur through the prism of mastering a set of social roles and social status of the social teacher. In the future, further research issues associated with the expansion and refinement of role of the social pedagogue, the practical implementation of rolegame in the process of training of future social pedagogues.*

Key words: *competence; professional competence; professional activity; social role; role competence; role set; anticipating socialization; role-based structure.*

*Одержано редакцією 17.03.2016
Прийнято до публікації 24.03.2016*